

Юськів Н. В.

*кандидат юридичних наук,
Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри адміністративного та інформаційного права*

КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Ключові слова: *принципи, правовий статус, неповнолітні, рівність, справедливість.*

Keywords: *principles, legal status, minors, equality, justice.*

Постановка проблеми. Суспільне існування та розвиток ґрунтуються на цінностях. Людина сприймає ці цінності в загальному як еталони поведінки та не ставить їх під сумнів. Проте сучасний державний і суспільний розвиток вимагає нового підходу до всієї реальності, в тому числі правової. Правові принципи – це основи, засади, центральні ідеї, які лежать у базисі права, правового регулювання, від яких не відступають і вважають основним “фундаментом”. Побудова правового статусу особи на визнаних цінностях є однією з основ правової держави. Тому актуальним є аналіз принципів правового статусу всіх суб’єктів у тому числі такої категорії як неповнолітні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов’язана з особливими правами дитини, досліджувалася фахівцями в галузі юриспруденції, серед яких, зокрема Н. Крестовська, Л. Кривачук, Н. Оніщенко, Н. Опольська, О. Скакун та інші. Питаннями принципів права займалися А. Колодій, О. Петришин, С. Погребняк, М. Цвік та інші. Проте, враховуючи широкомаштабність проблематики та новітні тенденції її правового регулювання, залишається ряд недосліджених теоретичних проблем.

Метою цієї статті є аналіз загальних принципів правового статусу неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вагомість принципів проявляється практично в усіх сферах суспільного існування і у всіх суспільних явищах. Так, П. Полежай визначає цінність принципів для права в цілому, яка полягає в тому, що саме в них найяскравіше виражена його сутність у всій багатоманітності утворюючих її сторін і закономірностей, відображені найбільш істотні риси змісту правового регулювання суспільних відносин [1, 49]; вони вносять єдність у всю систему норм; надають глибоку єдність правовому регулюванню суспільних відносин [2, 53]

Р. Давид акцентує на вагомості принципів права для законодавчої системи, оскільки остання не може обійтися без таких корегувань або застережень; відсутність принципів може привести до розбіжності між правом і справедливістю [3, 108]. Принципи допомагають при інтерпретації норм права; виступають як підстави для перегляду правових актів; допомагають подоланню прогалин у праві [4, 22].

Не тільки для правових, але й для державно-політичних явищ принципи права мають вагоме значення. Принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо). Іншими словами, принципи права – це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрям його розвитку [5, 192–193].

Для окремої особи право, правова система, правореалізація та державно-політична реальність – це не всі, але практично основні чинники, що визначають її соціально-правовий простір, політико-правову реальність і у визначених чинниках відіграють немаловажну роль. Крім того, для окремої особи є вагомим її спеціальний статус у державі, як суб'єкта права з комплексом специфічних прав та обов'язків, а визначення принципів, на які опирається правовий статус – це окреслення основи правового життя особистості. Тому принципи права мають важливу роль і для окремого громадянина

держави. Загальні ідеї, на яких ґрунтується право, оточують життя кожної особи. В сучасних умовах гуманізації суспільства саме людина є основною цінністю держави та права. Визначення принципів права безпосередньо створює основу для правової захищеності людини.

Правовий статус особи відображає правове положення і соціальний статус особи в суспільстві відповідно до історичних етапів розвитку цього суспільства і права. Елементи правового статусу в домінанті є закріплені у формальних нормах права, прерогативою є права та обов'язки суб'єктів права. Однак існують об'єктивні соціальні ціннісні категорії, які визнані людством, зумовлені історичним рівнем розвитку соціуму. Держави націлюють правову систему на захист основних цінностей, які є вагомими не тільки для окремого суб'єкта права, але й для всіх народів планети Земля. Загальнолюдські ідеали виступають не довільними абстрактними категоріями, а вагомою формою вираження соціальних особливостей взаємоіснування. Правові принципи відображають соціальні відносини, на яких ґрунтується людське буття та встановлюють напрям розвитку права та людського існування в майбутньому.

Звернемо увагу, що зазвичай колізій між принципами права і правовими нормами у демократичній, правовій державі не проявляються. Проте, щоб вкотре провести між ними відмінності, звернемося до твердження О. Уварової про те, що “принципами права є не тільки ті положення, що закріплені в законодавстві й інших джерелах правових норм, але й – основоположні ідеї правосвідомості, які отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, інших суб'єктів внутрішньодержавного і міжнародного права, незважаючи на відсутність їхньої формальної фіксації в об'єктивному праві” [6, 7]

Залежно від функціонального призначення і об'єкта відображення, принципи права поділяються на соціально-правові та спеціально-правові. Соціально-правові принципи, на думку цих вчених, відображають систему цінностей, що притаманні суспільству і мають, чи повинні мати, правову форму виразу. Спеціально-правові принципи узагальнюють засади формування та існування

власне права як специфічного соціального явища і поділяються на загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи інститутів [7, 96]. Хоча нормативне закріплення права існує як на міжнародному рівні (особливо, якщо мова йде про такий вид принципів права як загальноцивілізаційні), регіональному та внутрішньо національному (конституційні, галузеві та міжгалузеві, інституційні принципи).

Ст. 38 п. 1с) Статуту Міжнародного Суду ООН визначає, що Суд застосовує “загальні принципи права, визнані цивілізованими націями” (the general principles of law recognized by civilized nations), але, як зазначає С. Погребняк визнавати необхідно загальними принципами права ті положення, які не обов’язково прийняті всіма внутрішніми правопорядками. Ураховуючи різноманітність сучасного світу при встановленні універсального характеру їх визнання, необхідно керуватися вимогами здорового глузду, застосовуючи порівняльно-правовий метод і орієнтуючись на практику, що склалася в основних правових сім’ях [4, 16].

На рівні окремої держави статус особи відображений в Основному законі і відображається у конституційно-правовому статусі громадян. Зрозуміло, що в залежності від досліджуваного виду статусу існує багато принципів. Однак важливо зосередитися на загальних конституційних принципах, оскільки саме вони відображають сутнісні характеристики будь-якої категорії осіб. Тому досліджуючи принципи статусу неповнолітніх, важливо дослідити загальний конституційно-правовий статус громадян, оскільки саме він створює каркас для реалізації прав та свобод неповнолітніх. “Правові ідеї і принципи є вихідним логічно першим компонентом правової реальності. Найбільш загальний, абстрактний вираз сутності права, його “проект” або задача (“регулятивна ідея”), ідеальний аспект буття права, його форма (в аристотельському сенсі). Принципи права пронизують всю юридичну форму суспільних відносин” [8, 149].

Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика виділяють таку систему принципів: 1) людина – найвища соціальна цінність; 2) принцип рівності людини і громадянина; 3) гуманістична спрямованість правового статусу особи; 4) невідчужуваність прав і свобод; 5) відповідність основ правового статусу особи міжнародно-правовим стандартам;

б) загальнодоступність прав і свобод; незаперечність виконання обов'язків; 7) єдність основних прав і обов'язків людини і громадянина [9, 226].

В свою чергу А. М. Колодій і А. Ю. Олійник до принципів конституційно-правового статусу особи відносять: рівноправність громадян; невичерпність і неможливість скасування прав і свобод; вільний і всебічний розвиток особистості; єдність прав і обов'язків; неможливість позбавлення громадянства і права змінити громадянство; неможливість вигнання громадян за межі України і видачі іншій державі; найвищу соціальну цінність прав людини і громадянина; користування іноземцями та особами без громадянства передбаченими законом правами і свободами; додержання конституції і законів, виконання іноземними громадянами і особами без громадянства інших обов'язків, передбачених законом; надання іноземцям права притулку [10, 133].

О. Г. Кушніренко і Т. М. Слінько виділяють таку систему принципів: принцип рівності, тобто рівність у правах і свободах узагалі; невід'ємність і невідчужуваність основних прав і свобод; їх гарантованість; гуманістична спрямованість прав і свобод; їх загальнодоступність; заборона неконституційного обмеження конституційних прав і свобод; відповідність міжнародно-правовим актам [11, 17–21].

Проаналізувавши літературу в цьому напрямі, можна вказати на наступне: практично кожен з сучасних науковців у сфері прав та свобод громадян досліджував принципи права; кожен з них має свій підхід і єдиної структури і класифікації системи принципів права ні в теоретичному, ні в конституційному праві немає; практично класичними і беззаперечними принципами правового статусу особи в правовій державі є принципи справедливості, рівності, свободи, гуманізму, що є загальнолюдськими принципами права, носять найбільш сталий характер, чим забезпечується стабільність правового регулювання.

Дослідимо їх в контекстному аспекті щодо неповнолітніх.

Принцип справедливості. Ми почали дослідження саме з принципу справедливості, оскільки дуже часто його ототожнюють з самим поняттям права, і тому він є основою для побудови всього правового статусу. Як динамічне явище він змінювався, а на сьогодні-

ні “він у найбільшій ступені виражає загальносоціальну сутність права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв'язків, між особою та суспільством, громадянином та державою. Справедливість вимагає відповідальності між діями та їх соціальними наслідками. Мають бути відповідними труд та його оплата, завдання шкоди та її відшкодування, злочин та покарання. Закони відбивають цю відповідність, якщо відповідають принципів справедливості” [12, 197]

Справедливість норми будь-якої галузі права визначається тим, чи адекватна вона сформованому рівню суспільних відносин. Норми права відображають динаміку розвитку держави, права, особистості. Правовий принцип справедливості динамізує розвиток правового статусу неповнолітнього.

Для неповнолітніх принцип справедливості втілюється через соціальну захищеність, оскільки неповнолітній не може повною мірою самостійно фінансово себе забезпечити, тому цю функцію у демократичній державі повинні на себе взяти батьки та держава. Виховання на принципі справедливості виховання, освіти, доступу до культурних та духовних цінностей для можливості розвитку майбутніх поколінь. Для цього необхідно враховувати консенсус між індивідуальною волею неповнолітнього та загальнолюдськими цінностями.

Також принцип справедливості може мати галузеве спрямування. Так принцип справедливості у кримінальному праві означає, що покарання, яке застосовує суд до особи злочинця, має бути в межах закону, конкретним та індивідуальним, з урахуванням тяжкості вчиненого злочину. Важливою підставою для вирішення питання про міру покарання злочинця є його індивідуальні особливості. Крім того, зазначений принцип виявляється в тому, що суд, з одного боку, застосовує суворі міри покарання до осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, а з іншого – широко застосовує міри покарання, не пов'язані з позбавленням волі, до тих осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості [13, 43]. Цей принцип не вичерпується виключно заборонаю до неповнолітнього застосовувати смертну кару. Вік, умови розвитку, освіти, місце проживання, індивідуальні психологічні особливості повинні враховуватися для винесення справедливого вироку щодо неповнолітнього, і тут іде

мова не тільки про пом'якшення покарання, а про співвідношення відповідальності та покарання.

Принцип гуманізму. В сучасній філософській літературі під гуманізмом (від лат. *humanus* – людський) розуміють систему світоглядних орієнтирів, центром яких є людина, її особистість, високе призначення і право на вільну самореалізацію. Гуманізм визначає вивільнення можливостей людини, є критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами [14, 134].

Неповнолітня особа за своїм рівнем розвитку скоріше наближається до дитини, ніж до дорослої особи, оскільки моральний та духовний розвиток цієї категорії осіб ще не завершений. Неповнолітній є у віковій категорії початку свого життя, тому право на щастя (якщо розглядати гуманізм у широкому філософсько-правовому аспекті) для нього є одне з перманентних. Неповнолітній – це людина, яка має власні цінності і потребує їх захисту та забезпечення. Демократична держава гуманізує всі суспільні відносини, а особливо незахищених спеціальних суб'єктів, до яких відносимо неповнолітніх. На думку Т. В. Панфілової, принцип гуманізму розуміється як обумовлена історичною необхідністю система поглядів, в якій людина визнається окремою цінністю і самостійним суб'єктом своїх дій і яка відображає потреби суспільства в такій людині, а її розвиток за законами особистої діяльності вважається необхідною умовою розвитку суспільства [15, 72–73]. Тобто під гуманізмом визнають цінність людини як особистості, її право на виявлення та розвиток своїх здібностей, затвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин.

Складовими гуманізму є не тільки захист прав але й доброта, милосердя, співчуття, співпереживання, увага до людини, прагнення допомогти їй зайняти гідне місце в житті, позбавитися від усього негативного [16, 208], створити умови для розвитку та формування в суспільстві як підростаючої особистості.

Принцип рівності. Словник із філософії права характеризує рівність як формальний принцип соціальних взаємовідносин, який відповідає критеріям розподільчої, зрівнюючої і відплатної справедливості та має соціальний, політичний, морально-етичний та

правовий зміст [17, 294]. Правова рівність – це рівність вільних і незалежних один від одного суб'єктів права за загальним для всіх масштабом, єдиною нормою, рівною мірою. Там же, де люди поділяються на вільних і невільних, останніх слід відносити не до суб'єктів, а до об'єктів права й на них принцип правової рівності не розповсюджується [18, 104].

Тож у аспекті правового статусу неповнолітніх слід вестит мову про правову, а не формальну рівність, оскільки рівними люди априорі бути не можуть, бо завжди з'являться критерії для диференціації. При формальній рівності й рівній правоздатності різних людей їх реально набуті права неминуче (внаслідок відмінностей між людьми, їх реальними можливостями, умовами й обставинами їх життя) будуть нерівними: життєві відмінності, які оцінюються однаковою мірою і рівною мірою права, у підсумку створюють відмінності у набутих, особисто приналежних конкретному суб'єкту правах. Така відмінність у набутих правах у різних осіб є необхідним результатом формальної (правової) рівності цих осіб, їх рівної правоздатності. Відмінності в набутих правах не порушують й не відмінюють принципу формальної (правової) рівності [19, 71].

Принцип правової рівності неповнолітніх виражається в наступних елементах: рівність прав – це законодавче наділення однаковими правами осіб незалежно від віку у всіх сферах життя; рівність можливостей – забезпечення (гарантії) на практиці рівних умов щодо рівного розподілу, використання політичних, економічних, соціальних та культурних цінностей, які виключають дискримінацію та обмеження будь-якої дитини неповнолітнього віку, що негативно впливають на життєдіяльність і самовираження; забезпечення рівних умов для реалізації прав та можливостей.

Висновок. На сучасному етапі розвитку української державності залишається актуальною проблема конституційно-правового статусу людини і громадянина, передусім у частині втілення конституційних принципів, реалізації прав і свобод, їх гарантування й захисту. Нам видається, що загальновизнані принципи правового статусу особистості є також і принципами всього права, всієї правової системи демократичного громадянського суспільства. Вони є, на нашу думку, підстави для висновку: що в системній єдності

основні права людини і принципи її правового статусу утворюють основу, ядро права, правової системи суспільства в цілому. Правомірний також висновок і те, що принципи правового статусу людини утворюють ті головні “силові лінії”, за допомогою яких основні права і свободи “пронизують” суспільство, і сприяють перетворенню держави демократичного громадянського суспільства на державу правову.

Правовий статус неповнолітніх у правовій державі повинен бути чітко визначений та захищений. Він ґрунтується на принципах права, конституційно-правовому статусі громадянина і особливому статусі саме неповнолітнього. Принципи справедливості, рівності та гуманізму нами визначаються як основні, що сприяють розвитку неповнолітнього як повноцінної особистості.

Перспективами подальших досліджень є визначення спеціальних принципів правового статусу неповнолітніх.

Список використаних джерел

1. **Полежай П. Т.** Сущность права / П. Т. Полежай. – Х.: Юрид. ин-т, 1964. – 73 с.
2. **Явич Л. С.** Общая теория права / Л. С. Явич. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 288 с.
3. **Давид Р.** Основные правовые системы современности / Р. Давид; [Пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова]. – М.: Прогресс, 1988. – 496 с.
4. **Погребняк С.** Загальні принципи права як джерело права / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1(64). – С. 14–25.
5. Загальна теорія держави і права / [за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина]. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
6. **Уварова О. О.** Принципи права як загальнотеоретична категорія / О.О. Уварова // Юрист України. – 2011. – № 4 (17). – С. 5–10.
7. **Теорія держави і права:** навч. посіб. / [за заг. ред. В. В. Копейчикова]. – К.: Юрінформ, 1995. – 321 с.
8. **Явич Л. С.** Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л. С. Явич. – М.: Юрид. лит., 1961. – 172 с.
9. **Тодыка Ю. Н.** Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка., О. Ю. Тодыка. – К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2004. – 372 с.
10. **Колодій А. М.** Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
11. **Кушніренко О. Г.** Права і свободи людини та громадянина: навч. посіб. / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

12. **Бабич І. Г.** Визначення місця принципу справедливості в сучасній системі принципів права / І. Г. Бабич // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 59. – С. 191–197.
13. **Матишевський П. С.** Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / П. С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 271 с.
14. **Філософський енциклопедичний словник** / В. І. Шинкарук (голов. ред.). – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
15. **Панфилова Т. В.** Поняття гуманізму и проблема его розвитку / Т. В. Панфилова // Гуманізм на рубежі тисячелетій: сб. ст. – М., 1997. – С. 72–80.
16. **Колодій А. М.** Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підруч. / М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Правова єдність, 2008. – 350 с.
17. **Філософія права:** Словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 408 с.
18. **Нерсесянц В. С.** Філософія права: учеб. для вузов. – М.: ИНФРА-М; Норма, 1998. – 647 с.
19. **Донченко О. П.** Аксіологічний зміст категорії свободи у праві: взаємозв'язок принципів свободи, рівності й справедливості / О. П. Донченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 40. – С. 69–74.

Анотація

У статті проаналізовані загальні принципи правового статусу особи у правовій державі. Особливий акцент зроблено на принципах правового статусу неповнолітніх. Акцентовано увагу на принципах справедливості, гуманізму та рівності і їх проявів щодо неповнолітніх.

Annotation

In the article the general principles of the legal status of a person in a legal state. Particular emphasis is placed on the principles of the legal status of minors. Attention is focused on the principles of justice, equality and humanism and their manifestation on minors.